

אור ישראל

קובץ לעניני הלכה ומנהג

♦ מאנסי ניו יארק ♦
תשרי תשע"ח ♦ שנה כג גליון א (עה)

קובץ אור ישראל

רבעון הלכתי

יוצא לאור ע"י

מכון אור ישראל

שע"י

קהל שארית ישראל ווילעדניק
ומרכז הלכה
מאנסי נ.י.

הרב חיים אבערלאנדער

ראש המכון ויו"ר המערכת

הרב גדלי' אבערלאנדער

עורך אחראי

חברי המערכת:

הרב מתתיהו דייטש, ירושלים

הרב אהרן הכהן פערל, ניו יורק

הרב יודא הכהן שטראסער, ניו יורק

הרב מרדכי ווייס, ירושלים

מחיר גליון: \$8 בא"י 20 ש"ח

דמי מנוי לשנה:

בארה"ק 40 ש"ח

בארה"ב \$40 לד' גליונות

כתובת המכון באה"ק:

רח' אלקנה 17 ירושלים

טל. 500-0345 (02)

לכל עניני הקובץ במונטריאל

יש לפנות אל הרב פנחס וויליגער

(514) 276-9800

תגים
עמוד
ממוחשב

845-445-1049

Copyright © 2016

All Rights Reserved

M'chon "Ohr Yisroel"

And Merkaz Halacha

P.O.B. 367

Monsey, New York 10952

Tel.(845) 426-7321

Fax: (845) 425-2894

Email: ohryisroel1@gmail.com

ISSN: 1538-6384

דבר המערכת

למען אלמד' חוקין

שמחים אנו 'ביום הזה', ושפתי
רננות 'יהלל' פינו, 'אדע' כי עשית
חסד, 'הנה זה בא' כי 'גדול כבוד'
ה' בהופעת גליון עה, ב'היכלי'
'אחינו' בית ישראל, 'הנך' יפה
אף נעים, לדרוש ולתור 'בחכמה',
ונתת 'מהודך' עליו להפיץ 'אור'
ב'ישראל'.

בגליון הנוכחי השמטנו מדור 'על
הפרק', כדי ליתן מקום לאוצר
כלי חמדה, מאמרים מגוונים
וחשובים בכמה מקצועות
התורה, שהצטברו זה כבר על
שלחן המערכת מימים 'ימימה',
ומחמת חוסר מקום טרם עלתה
בידינו להדפיסם.

בהזדמנות זו חובה נעימה עלינו
להכיר טובה ולהודות לכל שולחי
מאמריהם הנכבדים ש"י, זכות
התורה וזכות הרבים תעמוד להם
להתברך בכל מיילי דמיטב מתוך
הרחבת הדעת.

ובגשתנו לשנת 'כי ששון לבי
המה', נאחל לכל קוראנו היקרים
ברכותינו הלבניים לכתובה
וחתימה טובה מתוך שמחה
וחדוה, שנת גאולה וישועה,
ונזכה לישועתן של ישראל
במהרה בימינו, אמן.

קובץ הבא יופיע אי"ה בחודש ניסן
תשע"ח הבעל"ט. תאריך האחרון
לשלוח חומר לא יאוחר מר"ח טבת
תשע"ח.

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח
מאמרים, חידושים ובירורים, מתבקשים
להקליד על דיסק. הערות והארות אפשר
לכתוב בכתב יד ברור על צד אחד של
הגליון, ובשורות מרווחות, כדי להקל
עלינו בסידורם הנכון, ותודה למפרע.
המערכת משאירה לעצמה את הזכות
לבחור ולהחליט איזה מאמר ראוי לדפוס,
לשנותו או לשפרו.

המאמרים נכתבו על דעת הכותבים בלבד.

כל הזכויות שמורות למערכת, ואין להדפיס או
לפרסם מאמרים ומכתבים המובאים בקובצנו
בלי קבלת רשות בכתב מהמערכת.

התוכן:

שפתי ישנים

ו	רבי ישראל זיטמאן זצ"ל	חידושים בסוגיות הש"ס (ב)
יד	רבי ברכה דאגון זצ"ל	הל' עבודת יום הכיפורים
כ	רבי משה חיים שמרלר זצ"ל	בענין זכות הנפטר בקברו

דבר הלכה

כו	הרב בן ציון יעקב הלוי ואזנר	דיו לנצח שאינו נמחק
לב	הרב גבריאל ציננער	להקטין אוהל שנבנה על מקום מנוחת צדיק
לו	הרב גדלי' אבערלאנדער	שכח לומר ויכולו בקידוש ונזכר קודם שתיית הכוס מתי יאמר ויכולו
לט	הרב חיים ברכיה ליברמן	בענין 'השתמשות בחשמל בשבת קודש' כשיש חשש שיהודים חללו שבת
מג	הרב יעקב אהרן סקוצילס	מקוה שכתוב שלט שאסור לטבול בו כלים
מט	הרב אליהו מטוסוב	בדין אדם שיכול או להתפלל או ללמוד מה עדיף
נו	הרב משה קוטסק	'עין אלקטרונית' (electronic eye) בשבת (ב) (במשנת רבנו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל)
סט	הרב משה ניסן ווינער	בענין דין קיפול שערו הזקן בשבת קודש
עד	הרב צבי רייזמן	תפילה מתוך מכשיר טלפון נייד

חגים וזמנים

פו	הרב חיים רפפורט	מצות שמחה בראש השנה לשיטת הרמב"ם ושו"ע הרב
קא	הרב מאיר אברהם איליאוויטש	האם מותר לסכך בקני סוכר
קז	הרב חיים אבערלאנדער	סוכה העומד משנה לשנה
קכב	הרב בצלא' טובי' וועטענשטיין	ערבה של קטן שמעורב בין ערבות של גדול האיך לצאת בה ביום הראשון של סוכות
קלא	הרב משה אליעזר בלום	קיצור דיני עירוב תבשילין הנוגעים למעשה
קלז	הרב עקיבא דרשוביץ	הזמנת נכרים ביום טוב בזמן הזה
קמג	הרב משה שלמה זלמן ווייסמאנדל	כיבוי ביו"ט לצורך אוכל נפש

אבני עזר

קמח	הרב משה אליעזר בלום	בנוסח הרשאה בשליחת גט מחו"ל לא"י
קנה	הרב דויד יצחקי	הערות על נוסח הכתובה וקריאתה, וכתובת ירושלים ובת שבע

בנתיב הכשרות

קסד	הרב משה בראנדסדארפער	בענין כשרות עופות מזן חדש
-----	----------------------	---------------------------

הפרשת חלה בחו"ל במאפיה גדולה שבבעלות ישראל

הרב ברוך אבערלאנדער קסז

בשאלת היתר אכילת ה'שעלאק

הרב דוב לנדאו קעט

חיוב טבילת כלים למכונה הנקראת sous vide

הרב גבריאל שוסטער קפד

יושבי אוהל

איסור אכילה חצי שעה קודם מעריב

הרב יהודה אייזנשטיין קצ

דין טבילת כלים בפשוטי כלי זכוכית (מגש לחלות) שמניחים תחת החלות בשבת

הרב יחיאל מיכל הכהן טרעגער קצז

בגדר חיוב הדלקת נר שבת

הרב יואל ווייס רה

מנהגי ישראל

לוח קיר חב"ד ותולדותיו (א)

הרב אביגדור ב"ר מרדכי מאלקאוו רי

כינוס סופרים

בענין ספר "חידושי הר"ן" על מסכת שבת

הרב יעקב חיים סופר רמא

'שופר נאה' – מהו נוי שופר?

הרב ישראל דנדרוביץ רנ

ארגמון – תכלת או קלא אילן

הרב אהרן בן יעקב רסב

שם חכם או סימן לזכרון?

הרב ישעיה אשר זעליג מיללער עדר

בענין מי מוליכין את החתן והכלה להחופה

הרב דוב הכהן פינק רפג

ביאור שיטות הפוסקים בזמן עלות השחר (ב)

הרב יהושע קלוגהויפט רפה

בענין השפעות ממונם ורכושם של רשעים ואנשים בלתי מהוגנים (א)

הרב יהושע מאליק שז

במשנת הרב

כללי שו"ע אדה"ז בעל התניא (ה)

הרב אברהם ברוך פעוונזער שכא

ימות עולם

ההשתדלות נגד גזירת סגירת הישיבה והחדרים

רבי משה גרינוואלד זצ"ל שלב

בקליינווארדיין בשנת תרמ"ז

תגובות

נישוק הילדים — הרב דוב לנדאו ירושלים / השמטות ממאמר "גם לדעת הרמב"ם קבלת מצות מעכבת את הגירות..." בגליון עג — הרב דויד יצחקי / "מקורו של חלוקת התורה לפרקים" — הרב שמואל טובי' קליין / בענין החיוב לצפות לביאת המשיח בכל יום — הרב יוחנן סופר / בענין איסור חדש בחוץ לארץ — הרב אפרים בריסקמן / בנוסח ושעורי עיזים נעשה ברצון / בענין סקילה בעוף שהרג — הרב פינחס וויליגער / בענין כותלי בית המקדש — הרב אהרן נייורטה

זוטות

גלוי בגירסת הרי"ף בסוגיא דשכיב מרע שחלק נכסיו לאשתו ובניו — הרב אברהם מנחם הורוויץ / בענין כתיבת חצי פסוק בהזמנות לחתונה — הרב יוחנן סופר / שהאבות באים לשמחת בניהם / היתר עשיית מנורה כצויר דבית המקדש / אמירת פסוק שאו ידיכם קודש לאחר נטילה / גוי ואשה להניח תפילין על איש / בענין חייב אדם בכבוד חמיו — הרב צבי ארי' פריעדמאן

פינת הספר

שנב

הרב אהרן בן יעקב ירושלים

ארגמון - תבלת או קלא אילן*

בענין החלזון הקרוי 'ארגמון קהה-קוצים'¹ שבשנים האחרונות ישנם הטוענים שהוא החלזון שעליו דברה תורה לצבוע בו התכלת.² אמנם לענ"ד אינו. וכיון שראיתי שבחלק מהפרסומים מביאים דברים לא מדויקים הן בטבעו והן בדברי חז"ל³, ולכן כמעט שאין ב' פרסומים המסכימים זל"ז בכל הפרטים ע"כ אמרתי להעלות עלי גליון הבעיות שיש לענ"ד בקביעה זו.

שיטת העבודה

אחת הבעיות הבולטות היא השיטה שהביאה למסקנה שהמורקס הוא חלזון התכלת. להלן ציטוט מספר אחד (כלי"ת, עמ' שכ) "כללו של דבר, לא ניקח את הבריייתא לפי סברתנו בה כיסוד לסימני החלזון אלא להיפך, אחר שנמצא את החלזון בעז"ה בדרכי החקירה ההגיונית, נזכה אולי להבין דבר מה בדברי הבריייתא"⁴.

במילים אחרות – קודם נחליט מהו החלזון, ואח"כ 'נסתדר' עם הבריייתא. או כמשלו של המגיד מדובנא קודם נירה את החץ ואח"כ נסמן סביבו את העיגולים⁵. הפוך בה והפוך בה דכולה בה, דאחר דהחליטו דזהו החלזון דוחקים הכל כדי שיסתדר עם דבריהם.

זאת לעומת הראדזינר זצ"ל שקודם הוציא ספר מה צריך לחפש ע"פ דברי חז"ל, ואח"כ חיפש החלזון. ואם לדבריו לא הסכימו רוב פוסקי הדור, ק"ו למי שעובד ב'שיטה' כזו.

עוד כ' בספר הנ"ל שכדי לעבוד בשיטה זו חייב להניח שתי הנחות א. שידועים לנו כל מיני החלזונות. ב. שלא נעלמו חלק מהמינים מזמן חז"ל. ע"ש.

אמנם ב' הנחות אלו לוקות בחסר. א. קשה להניח כדבר ודאי שידוע לנו כל מה שיש בים

* ראה עוד אריכות בענין זה בספר "על הפרק" כרך א עמ' תשא ואילך.

1 זהו שמו בעברית כיום, (כיון שצבעו ממנו ארגמן, ורק לפני כחצי יובל מצאו שיטה להפיק צבע כחול נקי) ושמו המדעי הוא 'מורקס טרונקולוס', וביוונית היו נקראים כלל החלזונות האלו 'פורפורה'. והשתמשתי בכל אלו השמות לסירוגין.

2 ודרכם לצבוע בו צבע כחול נקי בלא שום גוון אחר, וחלק מהקושיות מתבססות ע"ז, אף שאי היו מערכים בו סגול היו מיתרצות. (והיו קושיות אחרות).

3 ומה שהבאתי דבריהם בידיעת טבעו, אף שראיתי שיש שאינם מדייקים, הוא מסברת מדויק ידיה משתלים. (פסחים כח.) ובשראיתי סתירות ביניהם בטבעו, בד"כ הלכתי אחר הרוב. ברם זכור לטוב הרב בורשטיין מח"ס 'התכלת', דניכר דבריו מדויקים והביא מקור כל דבר בדיוק, ועליו סמכתי ביותר. ובסופו אסף את כל כתבי הרב הרצוג בעברית בנושא התכלת. וכשצינתי לד' הרב הרצוג כוונתי לזה.

4 ומה שהביא מד' הרמח"ל שלפעמים חז"ל העלימו הענין ולא פירשוהו לנו. הוא דוקא בדברי אגדה, אך כאן הוא הלכה ופסקם הרמב"ם ג"כ.

5 ואף ספרים אחרים שלא כתבו כן, סדר דבריהם הוא קודם הראיות המדעיות, ורק אח"כ איך מסתדר עם דברי חז"ל הק'. והוא כמ"ש. ודאי שאין כוונתי על כולם, ובפרט לא על הת"ח שנמשכו אחריהם. ואין כוונתי לגנותם ח"ו, דהנני יודעם שהם יר"ש מרבים וכוונתם ל"ש (ובכללם המחבר הנ"ל), אלא שהיבתם הגדולה למצוה, לדעתי הינה כאהבה מקלקלת את השורה.

התיכון, דהא על פני היבשה שיותר קל לבדוק, עדיין מוצאים מדי פעם עוד מינים חדשים, וכ"ש בתוך הים. [ולפי הנחה זו היו מוצאים זה מכבר את עשרת השבטים].

ב. ההנחה שלא נתעלמו מינים מזמן חז"ל, מתעלמת מדברי המדרש תנחומא ס"פ שלח 'ועבשיו אין לנו תכלת לפי שכבר נגנז', והביאו להלכה הגר"א בביאורו לשו"ע (סי' ט ס"ק ג). [ומד' הגר"א משמע שנגנז ממש ולא רק נשתכח, דמה צריך להביא מקור לזה שנשתכח מאתנו, הרי אנו רואים זאת]. ואף שאינו מוכרח שנגנז ממש ושלא יתגלה קודם ביאת משיח, מ"מ א"א להניח כדבר ברור שלא נעלמו מינים מסוימים מהים. [ועי' בקובץ תשובות ח"א סי' ב שהביא מס' ישועות מלכו סי' ב 'כבר הוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנז התכלת'].

אשר על כן אכתוב המאמר בסדר הפוך משיטתם, שהוא הישר, קודם נראה שאינו מתאים לסימני חז"ל, ואח"כ אדבר בראיותיהם מחז"ל ומחכמי האומות.

עוד אקדים דגם אי יתאים לכל סימני חז"ל מלבד אחד, א"כ ודאי שאינו מה שדברו בו, ואותו שדברו בו עדיין לא התגלה לעינינו, ולכן אף שאפשר לדחות חלק מהדברים, ובפרט לאנשי פומבדיתא⁶, אך מספיק שלא מתאים לדברי חז"ל בפרט אחד.

סימני החלזון

קודם שנכנס לפרטי הסימנים, אצטט מד' הרב הרצוג על המורקס, (עמ' 423) "על יסוד כל האמור למעלה לצדד בשביל ה'מורקס-טרונקולוס', (מראיות מדעיות למיניהם) ידמה הקורא הבלתי-תלמודי למצוא חזק להשערה ההיא במקורות התלמודיים, אבל עתיד הוא לאכזבה מפתיעה"⁷.

הנה חז"ל נתנו לנו סימנים, כדי שנדע מהו החלזון עליו דברו. הגמ' במנחות (מד.) ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים (1), (מראה גופו, רש"י. עינו כעין (התכלת) [הים], רמב"ם). וברייתו דומה לדג (2), ותבנית דיוקנו, רש"י. צורתו, רגמ"ה. ועולה אחד לשבעים שנה (3) לפיכך דמיו יקרים, והרמב"ם (פ"ב ה"ב) הוסיף לנו עוד⁸, 'ודמו שחור כדיו' (4). ובים המלח הוא מצוי.

ומסימנים אלו היחיד שמתאים בלא דחוקים הוא שמצוי בים המלח, שכך קורא הרמב"ם לים התיכון מפני שמימיו מלוחים. ונבארם אחד לאחד:

גופו דומה לים. הנה צבע הים הוא כחול בידוע, וצבע המורקס (כל' הקונכיה שלו) הוא לבן בעצמותו, אך גדלות עליו כמין אצות בצבע ירוק [ונראה כירוקת] ואי"ז דומה לים⁹.

6 חז"ל הישועות מלכו סי' ב' 'הנה הוא רק סברא בעלמא, הן מצד שזה הדג נמצא בכל שנה, בחדשה ימצאנו. והן מצד המקום כי נמצא גם בימים אחרים. והגם שהרב שיח' חי' זאת אינו אלא סברא בעלמא'. הרי שסובר שמה שמתאים לד' חז"ל רק אחר תירוצים שאינם מוכרחים מצד עצמם, הוא סברא בעלמא. וכמ"ש (ב"ב קלה). 'ואנן אשינויי ניקום ונסמוך'.

7 ומפני כן העדיף את הניטוינה, אף שלא מצאו עדיין איך להוציא ממנה צבע מתקיים כלל.

8 אמנם רש"י חולין פט. כ' ומראית דמו דומה לים. ואי כוונתו על דמו כמות שהוא, ולא אחר שצובעין בו, ג"ז לא א"ש עם הארגמון. אמנם אפשר שכוונתו על מה שצובעין מדמו, דאל"כ למה חיסר העיקר שרואים את הציצית בצבע תכלת וזכרים בכסא הכבוד.

9 ומה שטענו שגם ירוק נחשב דומה לים, ע"פ הירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) שהביאו התוס' בסוכה (לא): 'ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע' הרי שעשבים ג"כ נחשבים דומים לים. זה אינו דהא כ' התוס' שם דלד' הבבלי התכלת הוא אירנדא (בלויא) מהא דכ' תכלת דומה לים, אלא שהירו' ס"ל דהוא ירוק (גריין) דימחוה לים. ולשיטתם מה הראיה דהבבלי חולק על הירו' הא גם ירוק דומה לים? הרי שהבינו התו' שלד' הבבלי ירוק אינו נחשב דומה לים. ועוד דגם

בריייתו דומה לדג¹⁰. אמנם המורקס לא דומה לדג, ולכן כתבו (כלי"ת עמ' שכו) שאין צורה מיוחדת לדגים, ואין כזה דבר צורת דג. אך א"כ למד כתבה זאת הבריייתא, דבר שאינו. ותימה שאדם שותו"מ כותב כזה דבר¹¹.

ועולה אחת לע' שנה¹². גם אי נניח שאין הכוונה לע' שנה ממש, וכמו שי"ג במסכת ציצית 'לז' שנים', מ"מ ודאי שאינו מצוי בקלות, אלא נדיר הוא. ועי' להגרי"א הרצוג (עמ' 426), 'ולא עוד אלא שאיננו מתאים לסימן: עולה אחת לע' שנה אף לאחר שהנחנו שהוא לאו דוקא'. ואילו הארגמון מצוי לרוב, ובחוף הבונים (דור)¹³ אפשר ללוקטו בקלות באוסף פירות.

עוד כ' הגרי"א (שם) דחו"ל הסבירו את יוקרו מפני נדירותו, וז"ל רש"י מנחות מד. 'לפיכך. שאינו עולה אלא אחת לע' שנה דמיו יקריין. אבל הפורפור יקר מפני שאין בכל חלזון אלא כמות צבע מעטה מאד, כמ"ש חכמי יוון ורומי.

דמו שחור כדיו. דם הארגמון הוא בצבע סגול¹⁴ (המורקב מצבען כחול וצבען אדום). ואינו מתאים לומר עליו שחור. ומ"ש שכונת הרמב"ם שאחר שמתייבש מתכהה הרבה ע"י קיבוצו

בירוש' כ' היפה מראה דצריך לגרוס כד' המד"ר פר' נשא 'עשבים דומים לים וים לרקיע'. דהא עינינו הרואות דים דומה לרקיע יותר מדמיונים לעשבים, ומה לנו לדמותם דרך עשבים. וכ"כ הרד"ל שם במדרש. וא"כ גם לירוש' היה לדמות הירוק קודם לעשבים ורק אח"כ לים. ועוד דבמסכת ציצית איתא 'גופו דומה לרקיע' והוא ודאי אינו ירוק. ולפי הירושלמי התכלת הוא ירוק וכמ"ש התוס' סוכה לא: שהוא גרין בל"א. אך היום עושים התכלת כחול כדברי הבבלי. וא"כ גם שיטת הירושלמי לא יצאו.

ומה שאומרים שמצאו באיה מקום כמה חלזונות שצבעם כחול, גם אי זה נכון לא מועיל ולא כלום, דברור שחז"ל דברו על כלל המין ולא שרק כמה פריטים ממנו דומים לים. אמנם עי' בהקדמת התפא"י למועד בקופת הרוכלין שהביא משם געזעניוס דצבע הקונכיא הוא בלוי"א. וראיתי שכתבו שצבע האצות משתנה ממקום למקום, וצפונה בים התיכון באזור אירופה הוא כחול, אך בא"י ירוק. וא"כ אינו מועיל לנו דודאי חז"ל דברו על א"י ולא על אירופה.

10 ול' הרמב"ם 'והוא דג'. ואין לו' דכוונתו דחי במים, דזה כבר כ' 'צבים המלח הוא מצוי'.
11 ומה שהתחילו לפרסם אח"כ שכן דומה לדג, הוא מפני שראו שתירוציהם לא מועילים, ולוקחים הפריטים הכי דומים לדג ומצלמים אותם מזווית מסוימת, וגם אז דמיונם רחוק לענ"ד. ובפרט למ"ש האדמו"ר מראדזין שדומה לדג היינו בעל סנפיר, דל"ש כלל. יש לציין שיש ג' מיני מורקס שונים זמ"ז בטבעם ובצורתם, ואין להביא ראיה מאחד לשני.

12 וכ"ש דלא מתאים לסימן זה לפי הרמ"ע מפאנו (צבאות השם ח"ב יד) שהסביר דעולה א' לע' שנה היינו שהוא מחובר לקרקע הים כל הזמן ופעם בע' שנה מתנתק ועולה למעלה, וז"ל: החלזון הוא דומם והוא צומח והוא חי, אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא שגופו מתנועע במקום גדולו ואילך כו' וצומח הוא שאינו זו ממקומו אלא שרשו נעוץ ותקוע בקרקעית הים, ... ואחת לע' שנה נעקר משם ועולה מן המים ואין בו תנועה כלל כו'. ע"כ. וזה ודאי לא שייך בחלזון המורקס, (ודבריו מתאימים לאלמוגים שידוע שהם גם צומחים וגם מתנועעים מצד עצמם, וכד' הרמ"ע כ' גם הראב"ד בפי' לס' יצירה). (ולפי' תובן הסתירה ברש"י דבמנחות כתב דעולה מן הארץ ובחולין פט ע"א כ' מן הים. דעולה מקרקעית הים והיינו הארץ והיינו עולה מן הים, אך בלא"ה כ' הקרב"נ ביצה פ"ג ס"ק ה דט"ס ברש"י וצ"ל על הארץ).

13 כעשרים ק"מ דרומית מחיפה. ואגב: בגמ' שבת כתוב שמקום החלזון הוא מחיפה וצפונה עד לסולמא דצור, ואילו חוף זה שהוא מקום קיבוצו העיקרי היום בא"י הוא דרומית לחיפה. ואפשר שיענו ע"ז שנדרו דרומה עקב נדירות החולות וכדו', ואף שאפשר לקבל תי' זה היינו אחר שהחלטנו שזה החלזון אבל כיון שאינו מתאים לסימני חז"ל למד לנו לדחוק עצמנו. אמנם אין כ"כ הכרח שהגמ' מדברת בחלזון התכלת. ואכמ"ל.

14 כשהוא בגוף החלזון הוא שקוף וכשירצא ממנו הופך צבעו עד שנהיה סגול, ולא חשבתי זה שהוא שקוף לקושיא אף שיש שהק' מזה, דאפשר דכוונת הר"מ לאחר שיצא דמו. וכן הקשו מהא שלא מהדום ממש צובעים אלא מנזול אחר הנמצא בגופו, אמנם לענ"ד גם זה נקרא בלשון חז"ל דם.

הרבה יחד. מלבד שהוא דוחק¹⁵, אינו מעלה ארוכה דהר"מ כתב 'כדיו' לאפוקי שאר צבעים כהים, ודם הארגמן גם אחר שמתייבש אינו 'כדיו'. (עי' תמונות בהתכלת)

גמרא נוספת בענין החלזון¹⁶ היא בשבת (עה). ת"ר הצד חלזון והפוצעו חייב ב' וכו' אפי' תימא בשפצעו חי, מתעסק הוא אצל נטילת נשמה, והא אביי ורבא דאמרי תרויהו מודה ר"ש בפס"ר ולא ימות כו', שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה, טפי נחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה. ובערוך גרס דליציל ציבעיה. ע"ש.

ופרש"י הפוצעו. דוחקו בידיו שיצא דמו. ע"כ. ואילו במורקס אינו בידו אלא בפטיש וכדו'. וע' אגלי טל דש (טו ה) שכ' דדוקא ב' רש"י בידיו, דבפטיש וכדו' לא חייב משום דש. כיון שאינו מובלע בגופו אלא כנוס יחד ורק מסיר מעליו הכיסוי¹⁷. ע"ש. ולפי"ד במורקס אין חיוב משום דש.

ועוד דהתוס' כ' דהא דהצד אינו חייב משום נטילת נשמה, כמו השולה דג מן הים. דשמא דרכו לפרכס ולקרב מיתתו. ובמורקס ל"ש זה כלל¹⁸.

ועוד דאין פשוט דחייב בארגמן משום צד, כיון דעומד במקומו ולא עבד לרבווי (חותם ש"ז עמ' 45). ווע' מאור השבת (ח"א מכתב ג) מהגרשז"א דאין חיוב צידה בצב וכן בשש"כ (פכ"ז הע' קנד), וכ"כ הגר"ש וואזנר שליט"א בקובץ מבית לוי ח"ו. וכ"כ שש"כ פכ"ז ס"ק מה גבי נמלה, בשם הגרשז"א שאין בה איסור צידה (וכ"ש חיוב דאו'). והביא כן מתוריד"ד (חגיגה יא:) שכ' במפורש שאין חיוב צידה בשבולל. ע"ש. וכ' דאע"ג שמתחבאת בדרך כלל, כיון שהטירחא היא רק למוצאה ולא לתופסה, אין בזה צידה. וה"ה כאן¹⁹.

אמנם רבינו ירוחם (נתיב יב פ:) ס"ל שגם בתולעים חייב משום צד, וכ"מ ברש"י שעליו הק' התוריד"ד מסברא זו. ע"ש. וכ"כ בחוט השני (צד ס"ק ק) דיש חיוב צידה בזה. וכ"כ בארחות שבת (עמ' תכ) בשם הגרי"ש"א לאסור. ובקובץ בנתיבות ההלכה (קובץ לו עמ' 425) כ' הרב יחזקאל פיינהנדלר משם הגרי"ש דהוא רק דרבנן. ומ"מ מפלוגתא לא נפיק.

15 וע' זיו משנה (פ"ב ה"ח) שכ' דהדם בעצמו שחור ורק ע"י סממנים משתנה לתכלת. וכ' שכן הוא גם בקלא אילן שרק ע"י סממנים נהיה בצבע תכלת.

16 אמנם ע' להגריא"ה הרצוג (עמ' 426) שכ' שאפשר שהגמ' מדברת בחלזון הארגמן ולא בחלזון התכלת. ואמנם למ"ש בכמה מפרסומיהם שהארגמן היה מכנימה ולא מחלזון. א"א לומר כן ומדוייל ידיהו משתלמי. וע' ר"נ גאון שמסביר דמייירי בחלזון התכלת.

17 וכ' דל"ד למ"ש גבי זיתים וענבים דמפקד פקיד וחייב על סחיטתם. דהתם היינו בדוחק המשקה כדי שיצא ועושה מעשה בגוף המשקה, משא"כ כאן שאינו עושה מעשה אלא בכיסוי. וע"ש שכ' דכן הוא דעת הרמב"ם.

18 ואע"ג דכתבו התו' 'שמא' מ"מ קשייתם מכריחה זאת, ואין לתרץ דכיון דיכול לחיות כשבע שבועות מחוץ למים, (כ"כ פליניוס. התכלת עמ' 248), פטור. זה אינו דכיון דסופו למות מחוץ למים, חייב. וכ"כ שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' לה. וע"ש שהאריך לבאר ד' התו'. (אמנם היה אפשר לתרץ דהחלזון יכול לחיות מחוץ למים ללא שיעור, אך אי"ז מתאים לארגמן). אמנם הריטב"א תי' דהכניסו לכלי מלא מים.

ועוד דבר"ה וליחייב כתבו 'זה"נ יש תיקון קצת שאינו מפרכס לכאן ולכאן ונוח ליטול ממנו הדם'. ולא כ' שמא, הרי שמה שכ' בד"ה הקודם 'שמא', היינו רק על הא שמקרב מיתתו ע"י פרכוסו, אבל הא שמפרכס היה לתוס' ודאי. וכ"כ התורא"ש שם.

19 ואין לו' דכיון דצריך טירחא יתירה או מצודה הוי צידה כדאמרו 'כל שאומר הבא מצודה ונצודנו'. דהתם היינו להגדיר אם הוא ניצוד אם לאו, אבל אם הוא ניצוד ועומד גם אי צריך מצודה, אינה בשביל לצודו דהוא ניצוד ועומד, אלא בשביל לקרבו אל האדם. הגע עצמך צב הנמצא בבור עמוק וצר שאינו יכול לזוז בו כלל, וכדי להעלותו צריך מצודה, וכי יתחייב משום צד?

ומ"ש דהירוש' כ' דאינו חייב משום צידה. מלבד דאנן אזלינן אחר הבבלי, הא המפרשים הסבירו סיבות אחרות למה אין צידה בחלזון (או בכל דבר), ולא משום דנצוד ועומד. ועוד דכ' אריסטו (התכלת עמ' 250) דאי מת קודם הריסוק, מוציא את החומר הצובע (והולך לאיבוד). והוא לא כד' הגמ' דרק לא יהא צלול. ולר' יוחנן מייירי בפצעו מת, והרי כבר הוציא את הצבע. אמנם פליניוס (עמ' 248) כ' שמיתה איטית היתה מקלקלת את הצבע, ולכן היו ממיתים במכה. וגם זה אינו ממש כד' הגמ' ²⁰. ודו"ק.

מתאים לסימן הקלא אילן

סימן אחד מצינו בקלא אילן, והוא שאינו יורד בצפון (ב"ק צג:). שהגמ' אומרת שצבע יכול לעבור ע"י צפון, אבל קלא אילן לא. לעומת זאת בתכלת כ' התוס' (זבחים צה. ד"ה והא) 'אבל מעיל דכהן גדול אינו יכול לכבסו ע"י צפון משום דאמרינן במסכת נדה דאפי' צבע נמי מעבר' ²¹. (ואף שהיש"ש בב"ק צג. כ' דכ"ש תכלת, ודאי דעדיפי לנו דברי התוס' שהם ראשונים).

ועינינו הרואות שמכבסים הציציות הצבועות בארגמן במכונת כביסה כרגיל, ואין צבעם יורד. וחומרי הכביסה שמשמשים היום יותר חזקים מצפון, שתרגמו רש"י שם 'שבון' בלע"ז' והשתמשו בו כל הדורות ²², וג"כ מעורב בהם 'סבון', וא"כ הרי לנו שהוא קלא אילן, שהוא הצבע היחיד שלא יורד בצפון, דמזה היה פשוט לתוס' דתכלת יורד.

ומה שטוענים (על קושיות אחרות) ²³ שאולי הוא בגלל ההבדל בשיטת הצביעה מזמן חז"ל,

20 דמשמע דכמה שיש יותר חיות עדיף, אך בארגמן אחר שהתחיל לפרצו עדיף לו שימות מיד. ועי' רש"י ודו"ק.
21 ואין להקשות ממ"ש הרמב"ם (פ"ב ה"א) צביעה ידועה שעומדת ביפיה ולא תשתנה. דהיינו שלא תשתנה מפני חומן וכדו', ולא ע"י חומרים. וכמ"ש האדמו"ר מראדזין. (וכן מוכח בהל' ה' דאע"ג דהשתנה ע"י הבדיקה הראשונה, יש אפשרות שהוא תכלת וכשר, הרי שגם תכלת יכול להשתנות ע"י חומרים), ועוד דצפון לא משנה אלא מוריד לגמרי.

22 ואם בשיוך זה תפקפק שאולי אין כוונת רש"י לחומר הקרוי היום סבון (כלו' החומר הכימי הנקרא סבון, כמו 'סבון' ללא סבון' שהוא ללא החומר הכימי 'סבון'). א"כ כ"ש הפורפורה שלא היה מוכר דורות רבים, וכל ראיתם מחכמי האומות נפלה, וגם חלק מראיותיהם מחז"ל.

23 שהק' דאי התרכובת הכימית של שניהם שווה, איך יכלו להבחין ביניהם ע"י בדיקה, ותי' דבזמן חז"ל לא ידעו להפריד היטב בין צבען הארגמן (ברומו) לצבען הכחול.

וק' דאי נשאר צחצוחים של ארגמן א"כ הצבע שונה, וא"כ מה שעושים היום אינו גוון התכלת שדברה תורה, אמנם איני בקי בזה לומר דודאי משתנה הצבע ע"ז.

עוד ק' דאי בתכלת היה עוד צבען חורץ מאינדיגו ובקלא אילן לא, איך קלא אילן איפריד חזוניה והתכלת לא, איפכא מסתברא דב' צבענים נפרדים יותר, ואין לו' דהברומו חזק את האינדיגו, א. דהוא צבען ולא חומר מחזק. ב. דהאינדיגו הוא צבען חזק ביותר אף יותר מהברומו. וגם בזה כיון שאיני כימאי איני אומר מודאי.

(אמנם הא קשיא לי דהא טוענים בכל תוקף דע"י אור השמש יוצא צבען הארגמן מדמו, וא"כ וכי בזמן חז"ל השמש היתה פחות משוכללת מהיום). ועוד דכ' בהתכלת (עמ' 303) דבקלא אילן הטבעי יש ג"כ צבען אדום הנקרא 'אינדיובין' ברמות משתנות עד 15 %. וא"כ אבתי א"א להבדיל ביניהם. (אמנם אפשר שבקלא אילן ג"כ היה מעורב אדום ולכן איפריד חזוניה, אך א"כ לא היה התכלת כחול נקי דהא דומה לקלא אילן)

עוד הק' אהא דטענו דבדקו בבדיקות חז"ל גם את המורקס וגם קלא אילן ולא השתנה, וא"כ הוא כקלא אילן. (ולא יודעים היום לעשות הבדיקות) וע"ז השיבו שהשתנה שיטת הצביעה והיום יודעים לעשות שיקלט הצבע יותר טוב. (וא"כ אולי גם הפורפור ג"כ עומד בבדיקה מפני שיטת הצביעה החדשה).

לא יועיל כאן, דכיון שמצינו שגם בזמן חז"ל הקלא אילן לא ירד, א"כ אי"ז בגלל שיטת הצביעה, אא"כ יוכיחו אחרת, ומה שלא מסתבר כלל, דהא הרכבו הכימי שווה בדיוק להרכב הכימי של האינדיגו. ועוד דהא כ' (חותם ש"ז עמ' 7) דגם בזמן קדום היה הפורפור ידוע כצבע היחיד שיותר חזק מקלא אילן²⁴].

בענין 'קלא אילן'

בביאור מילת 'קלא אילן', כ' התפא"י, קלא הוא גוש כמו 'שקל קלא פתק ביה' (ר"ה כה), ואילן הוא שם הצבע אינדיגא בל"א, כ"כ נמוק"י ר"פ איזהו נשך.

מה שטוענים שמשמע בחז"ל שאין עוד צבע בגוון התכלת חוץ מקלא אילן שתרגמו הערוך אינדיקו (אינדיגו)²⁵. וא"כ הארגמון שאינו קלא אילן ודומה לו בצבעו הוא חלזון התכלת.

אינו, דהא כ' הרמב"ם (פ"ב ה"א) 'אע"פ שהוא עין הרקיע כגון שצבעו באסטיס (או בשחור (פי' פחמים, כס"מ פ"ד מגירושין)) או בשאר המשחירין, ה"ז פסול לציצית. הרי שאפשר גם בשאר משחירין. וכן איתא בספרי ס"פ שלח 'שמא תאמר הריני נותן בו צבעונין וקלא אילן ומי מודיע'. (ואי תפרש שנותן הצבעונין עם הקלא אילן, כ"ש דיקשה דא"כ יוצא להתכלת לא שווה בצבעו לקלא אילן, שלכן נותן צבעונין. והם עושין באותו צבע). ועוד דבזמנם לא ידעו להפיק מהארגמון כחול אלא אדום וסגול. וכמ"ש געזעניוס הביאו התפא"י שצבעו ממנו כעין סגול. ועוד דאפשר דגם זה כלול ב'קלא אילן'. וז"ל הכס"מ פ"ב ה"ח 'קלא אילן, והוא צבע תכלת בשאר צבעים שלא בדם חלזון'. ושמך קלא אילן אינו מוכיח שהיה דוקא מצמח, דהא יש חיה הנקראת בגמ' (שבת כה.) תלא אילן. דהוא שם הצבע כמ"ש הנימוק"י. וכ"כ יוסיפון דהתחש כצבע השמים, ותלא אילן הוא כתחש כמבואר בגמ'.

ומה שטוענים דאי יש ב' חלזונות שאפשר להוציא מהם תכלת, למה לא למדונו חז"ל

24 אמנם ליבי מפקפק בזה דא"כ שהפורפור יותר חזק, יש הרבה צבעונין דלא יורדים בצפון דהא מהפורפורא היו כמה מיני צבעים כסגול ואדום, ואף היש"ש לא כ' אלא תכלת חוץ מקלא אילן, וכ' 'לאפוקי שאר צבעונין, וכ"ש לד' התו'.

25 אמנם הריטב"א ברכות ט: כ' דכרתי הוא אינדי, וכ"כ תר"י שם בשם הערוך (אמנם אצלנו בערוך אי' כפרש"י דכרתן היינו ירוק ככרישה פור"ו בל"א) וכן הביאו תוס' חולין מז: דברי הערוך וכ' דנראה דהיינו אינדי בלע"ז. ע"ש. וז"ל תורא"ש סוכה לא: 'בין תכלת לכרתי, משמע שהיא צבע הדומה לאינדי שמעט משונה מתכלת כו', תכלת דומה לים וים דומה לרקיע וזהו כעין צבע שקורין אינדי, וא"כ מה שכ' בפיה"מ (שביעית ז א) על איסטיס, שצובעין בו תכלת, לא דוקא כתכלת של ציצית אלא צבע דומה לו, וכ"כ בפי' למגילה פ"ג צבע כדמות תכלת. ועי' רע"ב (כלאים ב ה) איסטיס הוא שצובעין בו כמין תכלת, וקורין לו כערבי נ"ל ובלע"ז אינדיק"ו. ור"מ פי' אסטיס היא הניליגה והוא אינדי בלע"ז שצובעין בו תכלת. אמנם ראיתי שמביאים מהר"י קאפח, שדברים אלו אינם מגוף התרגום אלא הוספה.

והרי במשנה מפורש שאפשר להבחין בראיה בעלמא בין תכלת לכרתי, וא"כ אינו קלא אילן, או דיש ב' סוגי אינדי, או דהיו מוסיפין עוד סמנים כדי שידמה לתכלת, ומה שמביאים מהר"מ שכ' באיסטיס או בשאר המשחירין, משמע שלאיסטיס א"צ להוסיף סמנים, אינו מוכרח דאולי לא מוסיפים שאר משחירים אך מוסיפים סמנים אחרים, ועוד דאפשר שכ' על שם עיקר הצבע. וכל א' מאפשרויות אלו פורכת שיטתם. [אמנם יש אפשרות דבכרתי מערבין עוד סמנים ובקלא אילן לא, אך מאי אולמיה האי מהאי] וואין חילוק בין אינדי לאינדיק"ו, עי' נמוק"י ריש איזהו נשך 'קלא, אבן ויש הרבה בלשון חכמים, אילן אינדי בלע"ז וכן פי' בערוך אינדיק'.

ועוד דכ' בהתכלת (עמ' 303) שגם האינדיגו אינו נותן גוון אחיד, אלא משתנה עפ"י שיטת הצביעה. ובעמ' 71 כ' דיש ג' צמחים שהיו מקור לאינדיגו. וא"כ עדיין אינו יודעים הגוון המדויק.

[ובזה סרה תמיהת הגריא"ה הרצוג זצ"ל (עמ' 401) למה אף אחד מאלה שעסקו בגוון התכלת לא הביא ראיה מכך שהוא שווה לקלא אילן שפתרו הערוך אינדיגו. דיש סתירה לזה בשם הערוך עצמו].

ליזהר בזה. אינה קושיה כלל דהא נתנו לנו סימנים בחלזון התכלת, שאינם קיימים בחלזון זה.

ביאור מילת 'פורפורה'

אקדים שמאד קשה להביא ראיות מלשונות קדומים, ובפרט לשונות אחרות שבלא"ה קשה לתרגם מדויק ווראיה לדבר, פיה"מ להרמב"ם. והרבה פעמים מילה אחת משמשת בכמה משמעויות, וכגון 'ג'יפ' שמשמעותו הוא סוג רכב, אך בפרטות חברה מסוימת, וכנהנה רבות). וגם מילת פורפור משמשת בכמה משמעויות, וכמו שיתבאר.

אחת הראיות שמביאים היא דחלזון זה נקרא ביוונית 'פורפורה', וטוענים שבחז"ל מצאנו שקראו לתכלת ג"כ פורפורה. וא"כ הרי לנו שהפורפורה הוא התכלת.

אמנם לענ"ד לא קראו חז"ל לתכלת פורפירה. אלא פורפירה פירושו (בלשון חז"ל) 'בגד מלכות', שנקראו כך כיון שבגדי מלכות צבעו בצבע ארגמן מפורפירה. (עי' התכלת עמ' 250 מד' אריסטו כ"ז נכון לגבי הפורפור, חלזון הארגמן). ועי' מדרש הגדול (במדבר ד ה) 'מה מלך פורפירה שלו תכלת'. ואם פורפורה פירושו תכלת מה צריך לומר שהתכלת הוא תכלת.

ועי' תיקוני זוהר (מח): 'ושכינתא נטלא פורפירה מאשא סומקא'. וז"ל הזוה"ק פר' שמות (ח): 'ואינן יהיבין ליה חד פורפירה סומקא למעבד נוקמין'²⁶. ועי' ויק"ר (אמור כח ו) 'אמר המן למרדכי לבוש הדין פורפירה', והרי שם התרגומים כ' דהוא לבוש ארגמן²⁷. והעץ יוסף והמתנות כהונה שם פי' פורפירה – לבוש מלכות. ועי' רד"ל ריש איכה שפי' פורפורה, צבוע ומצוייר בארגמן. וכ"כ במעם לועז סוף אסתר בגדולת מרדכי, שהוא ארגמן.

מה שהביאו מהרמב"ן פר' תצוה 'והתכלת, גם היום לא ירים איש ידו ללבוש חוץ ממלך גוים'. וידוע שמלכי רומי לבשו פורפור.

אינו מוכרח. א. דאפשר דהרמב"ן סובר דבבגדי כהונה א"צ תכלת מחלזון, וכמו שכתבו בדעת הרמב"ם, ועי' במפרשים פ"ב ה"א מציצית, ופ"ח ה"ג מכלי המקדש, ותפא"י בהקד' לס' מועד. ב. דהא הרמב"ן לא ראה מה שלבש מלך רומי דלא היה ברומי, וא"כ אין להביא מזה ראיה²⁸. ג. אפשר שכוונת הרמב"ן על הצבע ולא על החומר הצובע.

ומה שהביאו מהראב"ה (ברכות סי' כה) שהביא ירושל' על המשנה בין תכלת לכרתי, 'בין פורפירין ובין פריפינין'. הנה כ' 'והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירה ויש דומה לו קצת', הרי שהכיר מעיל זה וא"כ למה לא הטיל זה בטליתו, ולא מביא דיני התכלת בהלכות ציצית. אלא שכוונתו או על הגוון בלבד או שמה שכ' 'והוא פורפורה' היינו על הכרתי, שהרי זה מה שבא להסביר שהוא צבע הנקרא כרתי, ולא כרישה כפרש"י. ע"ש.

26 ומוה ק' עמ"ש בקונ' להבדיל בין תכלת לארגמן (טיטלבוים) עמ' ה' שא"א לקרוא לבגד כלשהו פורפורה אם לא נעשה מפורפור. וכאן מיידי בלבוש שהוא רחני ואיך קראוהו פורפורה. (אמנם היה אפ"ל דהיינו בחי' ארגמן שהוא אדום, אך בעמ' ו' כ' שארגמן היה נעשה מכנימה ולא מפורפורה. ומדיל ידיה משתלים).

27 בפרק פסוקים ח ט יא, שמזכיר לבוש מלכות תרגמו בתרגום ותרגום שני, לבוש ארגוןא. ורק בפ"ח פס' טו כשכתוב לבוש מלכות תכלת, תרגמו לבוש תכלת.

ומ"ש מד' פדר"א ס"פ נ' אף מרדכי לבש פורפירה, מלבד שפי' בגד מלכות בכללות, הנה מרדכי לבש גם ארגמן כמפורש בפס'.

28 פי' דהא הם לבשו בצבע סגול כמ"ש געזעניוס, הביאו התפא"י בקופת הרוכלין, ואולי המגידיים לו סברו שהוא התכלת, ואל"כ הרי שהתכלת הוא סגול ולא כמו שעושים.

עוד אמר לי ידידי הר"ר מ"מ יצ"ו, דכיוון דכך נקראו בגדים חשובים כמ"ש, אפשר שקראו בלשונם פורפורא גם למעיל הצבוע בקלא אילן שצבעו כתכלת, אחר שלא היה להם תכלת, וזה היה בגד חשוב. [וע"ע תוס' ביצה טו. שקראו לסתם מעיל 'פורפוינטש'. הרי שאין הכרח שנקרא פורפור ע"ש צבע מסוים].

וע"ש בהוצאת מקיצי נרדמים שפי' שפורפור הוא צבע אדום ובגד צבוע בצבע זה, [וכנר' שהבינו שכוונתו הוא שזה אותו הבדל כמו בין תכלת לכרתיו]. והביאו שבתרגום השבעים תרגמו את המילה ארגמן. ²⁹purpura הרי שהפורפור הוא הארגמן ולא התכלת.

היחס לארכיאולוגיה

קודם התייחסותנו לראיות מארכיאולוגיה, נכתוב מה יחסנו אל ראיותיהם בכללות. חכמי התורה מאז לא התייחסו לארכיאולוגים כברי סמכא, ולא מפני שא"א להביא ראיות מהמציאות, אלא שאין אנו מאמינים להם שזו המציאות³⁰. דוגמא לדבר הגמ' בבכורות (ח:) א"ל קיסר לר"י ב"ה, נחש לכמה מעבר ומוליד כו' והא סבי דבי אתונא ארבעינהו ואוליד לתלת, הנהו מעברי הוו מעיקרא כו' והא משמשי שמושי, אינהו נמי משמשי כאדם. והא חכימי אינהו, [הנהו סבי, וירדו לסוף המעשה. רש"י] אנן חכימי מינן. ופי' ר' גרשום אנן חכימי מנייהו, ואנן ידעינן לכל מילתא שפיר מנייהו. פי' לפירוש, דהקיסר חשב דאע"ג דריב"ח חכם, היינו בחכמה מסוימת, אבל בחכמה שחכמי אתונה עוסקים בה, הם יודעים יותר ממנו, וא"ל ר"י לא כי אלא אף בזה אנן עדיפי, והוא מפני שהם יודעים עפ"י נסיונות, אך לא חושבים על כל הסיבות שיכולות להיות לכל דבר, ולכן חושבים שדבר מסוים מוכח, אך האמת שאינו נכון כלל, וכמו שא"ל ר"י³¹.

29 אציין שבאנגלית purfle הוא סגול כהה שהוא מה שצבעו מחלזון זה שזהו צבע דמו. ועי' גם במק"ח להחז"י סי' יח שכ' דדם התכלת אינו בלוי"א, אלא פורפור מדם דג הנקרא פורפור. הרי דפורפור אינו כחול, והם לוקחים את דבריו לחצאין, רק לענין החלזון ולא לענין הצבע. וכוונתו לצבע הסופי כשהוא בציצית, שהרי כתב זאת כדי שנדע צבע התכלת ומהו להבדיל בין תכלת ללבן. [ומה שאומרים שהחז"י אמר כן מפני שכ"כ היה פשוט לו שזהו החלזון האמיתי, וכיון שידע שדמו אינו כחול אמר שכן הוא גם צבע התכלת, נגד כל הראשונים ומסורת עמ"י (חותם ש"ז עמ' 8), מלבד שהוא זלזול גדול בחז"י לומר שהעדיף ד' אר"ה על חכמי ישראל. הנה זה ראייה נגדם בתרתי דרואים דגם החז"י ידע דלא צבעו ממנו כחול אלא פורפור ודהיינו סגול. ואבמ"ל].

ועוד עי' בקופת הרוכלים לתפא"י (כללי בגדי כהונה) שכתב 'וכע"ז כ' געזעניוס שהתכלת נעשה מדם מושעל, הנקראת (פורפור שנעקע) כו'. עכ"ל. והרב הרצוג (עמ' 419) כותב שגייזניוס החליט שהוא ממיני ה'הליקס' מין הנקרא 'הליקס ינטינה'. הרי שהתפא"י קרא לחלזון שאינו נחשב אצלנו ממיני הפורפורה, 'פורפור'. וכנר' בלשונם קראו לכל חלזונות הים הצובעים 'פורפור', וא"כ גם החז"י י"ל דכוונתו רק שהוא מחלזונות הים ולא דוקא ממה שנקרא אצל היוונים והיום פורפור.

30 ועי' שו"ת חת"ס (יו"ד קנח) בנידון האמנת הרופאים אפי' יהודים והביא מהטור (סי' קפו) שבעל התרומה מגמגם בדבר אי להאמין להם, ואינו דומה ליוה"כ, דשם היינו דעושים ספק וספק נפשות להקל. וכ' דאף הריצב"א שהביא ה"ב, לא התיר אלא אחר שריפא פ"א אבל אם לא ניסה עדיין, לא שמענו. ע"ש. ואם כך לגבי הרפואה דהיא חכמה יותר מבוססת ואמיתית, ק"ו על ארכיאולוגיה דכולה כהררים התלויים בהשערה. וק"ל.

31 ולפ"ז א"ש מש"כ הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות (ח"א סי' ב) גבי המורקס שהרב השואל טען שהרי המדענים טוענים שהוא ודאי החלזון, וגם אי טועים איננו מפסידים בזה. וענהו הגריש"א דכבר היה לעולמים שא' מגדולי האדמורים טען שמצא בודאות, ואח"כ ביטלו דבריו מכל וכל, ואיננו יודעים אי אחר כמה שנים לא יבטלו גם זה. ולכאנ' מה בכך, הרי המדענים עכשיו מביאים ראיות וניזיל אחרי ראיותיהם. אלא שכל ראיותיהם הבל וכמ"ש שלא בודקים כל הסברות והאפשרויות ולכן ודאי להם דבר מסוים. ולכן לא החשיבו הגרי"ש אפילו לספק, שיהא ראוי לבדוק

דוגמאות נוספות יש מענייננו. ראה התכלת (עמ' 415) מכתב מהגריא"ה הרצוג ל'ההד'.
אחר שהביא קודם לכן ממדענים שבצורת הצביעה שנוהגים בראדזין אין הצבע יוצא מהחלזון,
אלא מחומרים אחרים. כ' שראה 'נתברר איפוא שהמומחים המדעיים הנ"ל, אעפ"י שהביעו
החלטתם השלילית בבטחה של ודאות, לא דברו מן הנסיון אלא מתוך השערה בלבד ושהחוש
מכחישם. תופעה מענינת היא זו! ומכאן יקיש וידון הקורא המשכיל על כמה וכמה דברים
כיוצא בזה. תן לחכם וגו'. ע"כ מכתבו. (אמנם עדיין שלל את שיטת הראדזינר מכח קושיות
אחרות)³².

וראה עוד בספר התכלת (עמ' 259) שכ' שעד לפני מס' שנים היתה מקובלת קביעתו של
אולברייט, שהמתקנים שחשף שימשו לצביעה, כיום נתקבלה דעתו של דאלמן שהיה היחיד
שחלק עליו וסבר שהם מתקנים לדריכת זיתים.

ממצאים ארכיאולוגיים

ישנם באזור א"י הרבה ממצאים ארכיאולוגיים על חלזון הארגמון. (הובאו בהתכלת פ"ב)
אמנם לא מצאתי ממצאים המוכיחים שצבעו ממנו צבע כחול נקי³³, אלא רק אדום עד
סגול-הנוטה-לכחול. וממילא לומר שהוא המקור לתכלת בכלל ול'ציצית בפרט'³⁴, הוא השערה
שאינן לה מקור ארכיאולוגי. [אא"כ נימא דהתכלת אינו כחול נקי, וגם אז אין ראיה שהשתמשו
ל'ציצית].

וכן פליניוס (התכלת עמ' 248) בתארו את קשת הצבעים שצבעו מהפורפור, ולכל סוגיו
ולא רק המדובר אצלנו כ' משחור דיו נוצץ דרך סגול ואדום עד ורוד בהיר כחלחל נוצץ. ואף
שראיתי שהביאו מקודקס (גזירות) קונסטנטינוס, שאין לשום אדם לצבוע מהפורפור 'היקינטון'
והיקינטון הוא תכלת (תרגום השבעים). אינו רק תכלת נקי אלא כולל גם תכלת המעורב עם
סגול³⁵, ולא מוכרח שהכוונה לתכלת נקי דאולי למעורב עם סגול, שהרי מתארי הצביעה לא

טענותיהם. כיון שמסתמא אין בהם ממש. אחר סיום כתיבת המאמר ראיתי בשו"ת מנחת אשר להג"ר א וויס ח"ב (סימנים
ב-ה) שג"כ כ' כן שכל דבריהם הם רק בגדר השערה ולא נכנסים לכלל ספק. ושמתתי שכוונתי לדעתו בהרבה מדברי.
ע"ש.

ובפרטסומים מביאים ראיה שאין חשש להטיל תכלת מספק, מדברי החזו"א שאמר על התכלת דראדזין, דהלא
אין חשש בדבר ואי היה צל צילו של ספק, ודאי לא היו גדולי הדור נמנעים מזה. ולא שמים על ליבם דור ראיה גדולה
נגדם, דאי היה צד כלשהו כדבריהם לא היו מתעלמים מזה גדולי ישראל.

32 ובפירסומים מסוימים מביאים רק את דבריו הראשונים שאין הצבע מהחלזון, אלא מהסמנים שאתו,
ו'שוכחים' את מכתבו השני שנתברר שהצבע אכן מהחלזון. הלא דבר הוא.

33 ואף שראיתי שהביאו שמצאו (בנר' בסיביר) מרדעת כחול ממש, לא ראיתי שהביאו מקור לזה, והיכן נמצא
(דאי לא באזור א"י אין מזה ראיה) ובאיו תקופה נעשה, אשר ע"כ א"א להתייחס לדבר כזה שמרזיקים עדותם. מלבד
שאינו ראיה ל'ציצית.

34 דאף אי יוכיחו שצבעו בצבע תכלת, עדיין אין ראיה דזה תכלת של 'ציצית', ואף שלא מצינו בפי' בתורה שהיו
ב' סוגי תכלת, אחד לישראל וא' לאומות העולם. מ"מ ישנם הרבה פוסקים שסוברים שתכלת של בגדי כהונה, אינה
תכלת של 'ציצית' ולא בעיא חלזון. הרי שיש עוד צבע שאינו מחלזון שקראתו התורה תכלת, וא"כ אפשר שהוא התכלת
של האומות. אמנם לרש"י שסובר (פר' ציצית וריש פר' תרומה) שתכלת פ' צמר צבוע בדם חלזון, א"כ כל תכלת
שבתורה היינו מחלזון והיא תכלת של 'ציצית'.

35 ועי' התכלת עמ' 304 שהיקינטון הוא רק נוטה לסגול ולא כחול נקי, והביא ראיה שצבע התכלת נוטה לסגול
מתרגום השבעים שבכל מקום מתרגם תכלת - היקינטון. ע"ש.

ועי' מוסף הערוך ערך יקנטין שכ' שהוא בל' יווני ורומי אבן טובה ירוקה ולפעמים בתוכה כמו עפרות זהב ועוד
בשם נקרא פרח אשר לו גוון של תכלת. ע"כ. הרי ששם זה כולל כמה צבעים, ירוק וצהוב כמין זהב וגוון של תכלת.

כתבו שצבעו כחול נקי³⁶.

אמנם עי' התכלת עמ' 290 שמצאו בעין בוקק קרעי אריג בצבע כחול הנעשה מפורפורה, שניכר שנטלא, מלפני כ-1400 שנה. ואינו כ"כ ראייה שאפשר שכין שיצא בצבע שלא רצו לכן היה רק טלאי.

אמנם אמר לי ידידי הר"ר מ"מ הי"ו, שמצאו בשנה האחרונה מס' ס"מ של אריג בצבע כחול נקי במדבר יהודה. (אמנם איני יודע מאיזה תקופה הוא). וא"כ מוכח שצבעו מפורפורה צבע כחול נקי, אמנם אי"ז ראייה שצבעו בזה תכלת לציצית כדלעיל. ועוד ראיתי שכ' בקונ' בין תכלת לארגמן (טופרוביץ', עמ' יב) דאינה ראייה, שקביעתם שצבע מפורפורה היא ממה שיש שאריות של ברומו. ואינו מוכח שהוא ממה שלא הצליחו להפריד הברומו שבארגמן מהאינדיגו שבו, שאפשר שצבע בקלא אילן, והברומו הוא כיוון שצבעוהו בורה שצבעו בה קודם לכן ארגמן מפורפורה, ונשאר בה צחצוחי ברומו שעברו לבגד.

מש"כ הרב הרצוג כראיה שמצאו בצור ערימות חלזונות, והארגמן קהה-קוצים היה בערימות נפרדות, וב' המינים האחרים מעורבים יחד. נראה שהוא מפני דבר יש יותר חומר כחול ועי"ז צבעו ממנו סגול, ומהשאר צבעו אדום שזה הצבע היוצא מהם.

ראיתי מפרסמים 'הוכחה' ממה שמצאו בהר הבית ערמת חלזונות פורפורה, אמנם אינה ראייה כלל אפי' לכך שהשתמשו מהם לארגמן דהא היה מצביעה זו ריח רע חזק, כמו שכ' היוונים, ובב"ק (פב:) מוכח שאסור לעשות דברים כאלו בירושלים. ועוד דערמה זו נמצאה ארבע מטר מעל שכבת בית שני, ז"א שהיא מאוחרת מחורבן הבית, ולא יהודים עשו זאת. (התכלת עמ' 283).

מסורת נגד הארגמן ?

הגריא"ה הרצוג (עמ' 370) מביא מהתייר הגדול ר' בנימין מטולידא שמזכיר את תעשיית הפורפורה על חופי צור כקיימת בזמנו (לפני כ-850 שנה), ומציין שהיהודים לקחו בה חלק רב. ולא מזכיר שהיו עושים ממנה תכלת לציצית, וודאי לא היה משמיט דבר כ"כ חשוב, שחזרה התכלת אחר כמה מאות שנים.

וא"כ לכאן' שייכת טענת הבית הלוי, שכין שהיה ידוע בעם ישראל, והיו יכולים לצבוע בו, ובכ"ז לא צבעו. א"כ זה מסורת שאינה התכלת, דאל"כ היו צובעים בה.

ואע"ג דנפסק הייצור בא"י עם הכיבוש הערבי, כ-500 שנה קודם לכן ורק אח"כ התחדש שוב. מ"מ לא נשתכח הפורפורה לגמרי ועדיין השתמשו בו ברומי³⁷, עד נפילת קונסטנטינופול

(ואיני יודע אי מ"ש אשר לו גוון של תכלת היינו ממש תכלת, או שיש בו גם גוון של תכלת). ובכלל קשה מאד להביא ראייה על צבעים, מספרים קדומים, כיון שחלוקת הצבעים אצלם היתה שונה לגמרי מאצלנו, והיה להם חלוקה למספר קטן של צבעים. (עי' תוס' סוכה לא:) וגם כיום יש הבדל בחלוקת הצבעים בין השפות השונות.

36 ומה שטוענים שא"א בצביעה באור יום שלא יהא כחול, ומה שלא גילו עד לפני 25 שנה הוא מפני שצבעו רק במעבדות. (אמנם יש שכתבו שהוא ע"י אידי מים רותחים). אינו מסתבר כלל, א. דהא כל חכמי הטבע שבזמן ההוא כ' שצבעו סגול, ואילו כחול לא הביאו. (ועי' התכלת עמ' 297 מהמלומד האוסטרי דדקינד, שהעלה שהתכלת היא צבע סגול שנעשה ע"י חשיפה לחמצן ולאור השמש. די שגם אחר חשיפה לשמש נצבע בכחול ב. דהא מציאתו מחדש ע"י וויליאם קול היתה לפני כ-360 שנה, לפני השתכללות הציביליזציה.

37 וכיון שהיה ידוע כדבר הצובע אין סיבה שישתכח שהוא חלזון התכלת, דהא ודאי היו מצפים שתתבטל

כמעט 300 שנה אחרי ר' בנימין מטולידא. ובפרט למה שהביאו מהרמב"ן (כמאה שנה אחר ר' בנימין) שהתכלת הוא מה שלבשו מלכי רומי, א"כ היה ידוע שהוא התכלת ולמה לא חידשו את הצביעה בו. וא"כ מיד כשיכלו היהודים לצבוע ממנו תכלת היו צריכים לחדש את מצות התכלת, ומדלא עשו זאת מוכח לכאור' שאינו חלזון התכלת.

גוון התכלת

בעיה נוספת בחידוש מצות התכלת היא לידע הגוון שבו צריך לצבוע התכלת, גם אחר שנשווהו לקלא אילן, כיון שגם מקלא אילן אפשר לצבוע הרבה גוונים הרחוקים זמ"ז³⁸. (עי' תמונות בהתכלת). וודאי שאין כולם כשרים, דאותרם שהם כמעט לבנים ודאי שאינם קרויים תכלת³⁹. וא"כ עלינו לדעת איזה גוונים כשרים ואלו לא, וזאת א"א לדעת אלא איש מפי איש. וכ"כ שו"ת בשמים ראש⁴⁰ (סי' רמד) וז"ל: 'וכבר כתבתי שא"א להשוות עין הצבע ע"פ האמור בספר עד תכלית. והנך רואה שאמר תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא. ועל כרחך שאין הראשון דומה לשלישי, והוא כהה מן הים, והים נגד הרקיע והרקיע נגד הכסא'. עכ"ל.

וז"ל פיה"מ ריש פ' התכלת [עפ"י תרגום הרב קאפח⁴¹] 'ואינו אצלנו היום לפי שאין אנו יודעים צביעתו, שאין כל גוון תכול בצמר נקרא תכלת, אלא תכלות מסוימת שאינה אפשרית היום'. משמע שמלבד הא שצריך חלזון, צריך גם חזק מסוים של תכלות. ואף שכ' בשו"ת הרדב"ז (ח"ה אלף תכא) להוכיח ממ"ש הרמב"ם (ה"ה) דאף אי דהה הצבע בבדיקה הראשונה, כשר אי עמד בבדיקה השניה. דיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כ"כ. ע"כ. אי"ז אומר שכל חזק כשר, אלא שיש כמה גוונים כשרים ולא רק אחד. וכן משמע שם קצת שכ' 'ולפיכך מהבדיקה הא' ירד משחרותו ועמד על הגוון הנמוך וכו'. משמע שהוא הנמוך ביותר ופחות הימנו פסול. וע"ע לר' דוד עראמה ארמב"ם שם שחולק ארדב"ז.

ספק תכלת

במה שטוענים שלא יהא אלא ספק, הוי ספק דאור'. כבר האריכו בזה האחרונים כתשובה לד' האדמו"ר מראדזין. אמנם היום י"ל עוד סברא דל"ש ספק דאור' דהא איכא ב' אסכולות

הגזירה וישבו לקיים המצוה, וכמ"ש (כתובות ג:) גזירה עבידא דבטלא'.

38 ביאור הענין: בצבע הכחול יש גוונים רבים, והם תלויים בב' דברים, האחד חזק הצבע, כלומר כמה הוא מרוכז וככל שיתנו יותר חומר צובע במים יהא יותר חזק. והשני גוון הצבען עצמו, דרך משל אי יערבו בכחול נקי כמות מועטה מאד של סגול, עדיין יחשיבוהו כג"א כחול, אמנם כמה שיערבו בו יותר מצבע אחר יתרחק יותר מלהקרות כחול. ואנו צריכים לידע משני הבחינות מהו הצבע הנצרך לתכלת של תורה. והויהו עפ"י האינדיגו מועיל לחלוקה השניה אך לא לראשונה.

39 ויש ב' גוונים עיקריים המסופקים, כעין הרקיע בצהרים, תכלת בלשון ימינו. וכעין הרקיע בערב, הקרוי בלשוננו כחול, וכך עושים את פתילי הציצית כיום. ולכאור' תלוי במח' ראשונים, דהר"מ ב' 'דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטוהר של רקיע'. משמע כחול בהיר. ואמנם בהר"י קורקוס פ"ח הי"ג מכלי המקדש משמע שהוא מעורב קצת באדום וז"ל 'והוא החשוב במינו נוטה לאדמומית יותר מסתם כחול, וזה ידוע לבקאים בו. וכד' החו"י ועוד, דהוא קצת סגול, ואכמ"ל. ורש"י ס"פ ציצית ב' 'דומה לרקיע המשחיר לעת ערב'. הרי שהוא כהה. ואכמ"ל.

40 ואף שחלק מהתשובות מזויפות ואינם מהרא"ש, זיל בתר טעמא. ומה"ט לא הבאתי תחילת התשובה שמוכח ממנה כמה פעמים שהמורקס אינו החלזון האמיתי, כיוון שאינם דברים המוכחים מסברא, והייחוס לרא"ש מפוקפק.

41 ובשאר תרגומים ג"כ משמע קצת כן, אך אינו ברור כ"כ בבתרגום הר"י קאפח. אמנם עי' להגריא"ה הרצוג (עמ' 430) שכ' שדקדק עם הגרב"צ עזיאל במקור, והעלו שכוונת הר"מ רק על החומר הצובע שנעלם מאתנו, ולא על הגוון. ולא כד' הרב קפאח. אמנם הסברא עדיין קיימת שודאי לא כל הגוונים כשרים.

[לפחות] הטוענות שהם מצאו את החלזון האמיתי, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, וא"כ ל"ש לומר דמספק נטיל תכלת, דהא לא ידעין איזה מהם להטיל מספק. (ומה שטוענים כל העת דהדיון של ראדזין כבר הוכח שאינו מוציא צבע אלא כחול פרוסי. הבאתי לעיל ד' הרב הרצוג שהוא הביא טענה זו, ואחר כך שנים כ' דהוכח לו בבירור שאינה נכונה. ע"ש⁴². ונשאר דשניהם נפרכו באותה טענה, שאינם מתאימים לכל סימני חז"ל. ומאי אולמיה האי מהאי). וכעין שטען בשו"ת ישועות מלכו והביאו הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות, דיש מח' בין הר"מ לרש"י אי יש להוסיף סממנים ומי יכריע ביניהם⁴³, וא"כ ל"ש לחייב משום סד"א דאיננו יודעים למי לשמוע, וא"א לקיים שניהם.

ונסיים בציטוט מדברי הערוך השלחן (סי' ט סק"ב): ודע שזה שנים ספורות שאחד התפאר שמצא החלזון ועשה ממנו תכלת והמשיך אחריו איזה אנשים, אך לא היה לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל, "ונתבטל הדבר עד כי יבא גואל צדק במהרה בימינו אמן".

42 וע"ע התכלת עמ' 184 מכתב נוסף ממנו כשש שנים אח"כ.

43 ומ"ש דבמורקס מתקיים שניהם, כיון דהסממנים לא מוסיפים צבע. אינו דהא כ' הר"מ כדרך שהצבעים עושים והיינו ג"כ לא מוסיף צבע דא"כ היה לו לפרש איזה צבע, ובכ"ז כ' הישוע"מ דא"א לקיים שניהם. ועוד דרש"י כ' דשו"רין רק הצמר בסממנים בלא דם החלזון, (והרמב"ם כ' דגם עושין כרש"י שנותנים הצמר באהלא וכיו"ב כדי שיקלוט הצבע, ושוב אח"כ נותנים עם הדם עוד סממנים) ובמורקס שורין גם את דם חלזון עם הצמר בסממנים.

בכח מצות יום הכיפורים מבטלין דלטורין ולשון הרע, כמו שדרשו חכמינו ז"ל השט"ן הוא שס"ד אשר ביוה"כ אין לו רשות לאסטוני, ולזה קושרין לשון של זהורית וכשנתלבן הוא לסימן אשר נתקן עון לשון הרע.
(אמרי נועם, פרשת אחרי, ד"ה א"י אחרי מות שב"א וכו' נראה)

* * *

התשובה צריכה להיות באותו זמן (עי' יומא דף פ"ב:), לכך תקון השבתות צריך להיות ביום השבת, ולזה נקרא יום כיפור שבת שבתון היינו שע"י יום הכיפורים שנקרא שבת יהיה תקון לשבתות הרבה, וזה שנקרא שבת שבתון.
(חסד לאברהם, לר"ה ד"ה בגמרא מגילה)

* * *

יוהכ"פ שאז הוא התגלות עולם המחשבה, ויש לכל מחשבה עליה.
(מגיד דבריו ליעקב)